

РОЗДІЛ 2 ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 347.6

ДЖЕРЕЛА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ СПАДКОВИХ ВІДНОСИН

SOURCES OF LEGAL REGULATION OF INTERNATIONAL RELATIONS INHERITANCE

Бичківський О.О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
Запорізького національного університету

Стаття присвячена структурному аналізу правового регулювання спадкових правовідносин, ускладнених іноземним елементом. За результатами аналізу визначено основні джерела правового регулювання спадкових правовідносин, ускладнених іноземним елементом, надана їх правова характеристика.

Ключові слова: *спадкові правовідносини, ускладнені іноземним елементом, міжнародне спадкування, спадкове майно, спадщина, закон місця проживання спадкодавця, закон місця знаходження майна.*

Статья посвящена структурному аналізу правового регулювання наследственных правоотношений, осложненных иностранным элементом. По результатам анализа определены основные источники правового регулирования наследственных правоотношений, отягощенных иностранным элементом, дана их правовая характеристика.

Ключевые слова: *наследственные правоотношения, осложненные иностранным элементом, международное наследование, наследственное имущество, наследство, закон наследодателя, закон места нахождения имущества.*

The article is devoted to structural analysis of legal regulation of genetic relations, complicated by a foreign element. According to the analysis of the main sources of legal regulation of genetic relationships, burdened by a foreign element, given their legal characteristics.

Key words: *hereditary relationship, complicated by a foreign element, international inheritance, inherited property, inheritance, law of the testator, law of the location of the property.*

Вступ. Питанням джерел міжнародного приватного права присвячено чимало праць, інтерес для нашого дослідження становлять лише ті з них, які мають стосунок до спадкування.

Серед джерел спадкового права, ускладненого іноземним елементом, необхідно виділити норми вітчизняного спадкового права, норми іноземного спадкового права, норми міжнародних багатосторонніх конвенцій у сфері спадкування та норми двосторонніх договорів України з тією чи іншою державою.

Постановка завдання. Мета статті полягає в структурному аналізі правового регулювання спадкових правовідносин, ускладнених іноземним елементом; визначенні основних джерел правового регулювання спадкових правовідносин, ускладнених іноземним елементом; наданні їх правової характеристики.

Результати дослідження. Колізійні питання спадкування регулює Закон України «Про міжнародне приватне право», зокрема розділ X «Колізійні норми щодо спадкування» [1, с. 10].

Основними колізійними питаннями спадкування, згідно із Законом України «Про міжнародне приватне право», є загальне правило щодо визначення права держави, яке застосовується до спадкових відносин,

заповідальної здатності особи, форми заповіту, а також можливості реалізації автономії волі. Відповідно до ст. 70 цього Закону, спадкові відносини регулюються правом держави, у якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був. Вибір права спадкодавцем буде недійсним, якщо після складання заповіту його громадянство змінилося [2].

Правовий режим спадкування визначається статутом спадкування. У доктрині міжнародного приватного права під статутом спадкування розуміють право (закон держави), яке потрібно застосувати для врегулювання всіх спадкових відносин з іноземним елементом чи їхньої основної частини.

Міжнародному приватному праву в Україні властиве розщеплення статуту спадкування: установлюється різний режим для спадкування рухомого та нерухомого майна. Щодо питань спадкування нерухомого майна в Законі України «Про міжнародне приватне право» міститься двостороння колізійна норма, яка дозволяє застосувати до нерухомого майна, незалежно від того, де це майно знаходиться, одну колізійну прив'язку – право держави, на території якої знаходиться це майно. Крім цього, існує

спеціальна одностороння норма: спадкування нерухомого майна, унесеного до Державного реєстру України, регулюється правом України. Тобто, принцип «місцезнаходження майна» уточнений у зв'язку зі специфікою тлумачення вітчизняним законодавством поняття «нерухоме майно».

Зі змісту ст. 70 цього Закону вбачається закріплення законодавцем такої колізійної прив'язки, як *lex domicilii*. Складність тут полягає в тому, що в міжнародному приватному праві різних держав зустрічаються різні класифікації доміцилію.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про міжнародне приватне право», під час визначення права, що підлягає застосуванню, суд чи інший орган керується тлумаченням норм і понять відповідно до права України, якщо інше не передбачено законом. Якщо норми й поняття, що потребують правової кваліфікації, не відомі праву України або відомі під іншою назвою або з іншим змістом і не можуть бути визначені шляхом тлумачення правом України, то під час їхньої правової кваліфікації також ураховується право іноземної держави.

За допомогою права держави останнього місця проживання спадкодавця вирішуються, зокрема, такі питання спадкування, як підстави спадкування (за заповітом, за законом, за спадковим договором), порядок відкриття спадщини, склад спадщини, час відкриття спадщини, заповідальна відмова, заповіт з умовою, виконання заповіту, а також черговість спадкування за законом і визначення часток у спадщині спадкоємців за законом, особливості спадкування окремих видів рухомого майна.

Щодо норм іноземного права як джерела спадкового права в міжнародному приватному праві варто зазначити таке.

Можливість застосування іноземного права для регулювання приватних правовідносин за участі іноземного елемента є одним із найважливіших питань науки та практики міжнародного приватного права.

Можливість застосування іноземного права є своєрідним виявом дії принципу верховенства права, адже закріплення й дія цього правового принципу покладає на державу обов'язок допустити дію іноземного права на власній території.

Норми іноземного права, як і норми вітчизняного права, діляться на матеріально-правові та колізійні. Характеризуючи таке внутрідержавне джерело сучасного міжнародного приватного права, як закон, варто передусім виходити з більшої регульованості відповідних суспільних відносин, яка багато в чому досягається кодифікуванням міжнародного приватного права на національному рівні, здійснюваного на цьому етапі в багатьох державах. Кодифікування міжнародного приватного права є однією із сучасних тенденцій його розвитку. Закони про міжнародне приватне право (і процес), у яких містяться в т. ч. колізійні норми цивільного (і, відповідно, спадкового) права, діють в Австрії (з 1978 р.), Грузії, Італії, Польщі (з 1965 р.), Румунії (з 1992 р.), Туреччині (з 1982 р.), Угорщині, Чехії (з 1948 р. (змінено в 1963 р.)), Швейцарії (з 1987 р.), Англії

(з 1995 р.), Японії (з 1942 (змінено 1947, 1964, 1986, 1989 рр.))

Колізійні норми щодо спадкування в інших державах містяться також у цивільних кодексах (Білорусь, Греція, Естонія, Єгипет, Іспанія, Латвія, Португалія, Росія, Франція) та в міжнародних договорах.

Так, у Китаї низку колізійних норм щодо спадкування відображено в Загальних положеннях цивільного права 1986 р. Норми міжнародного приватного права Монголії зосереджені у відповідному розділі Цивільного кодексу (далі – ЦК) Монголії 1994 р., а питання правового статусу іноземців регулюються в Монголії спеціальним актом – законом про правове становище іноземців (1993 р.). У В'єтнамі діє ЦК 1995 р., де є частина 7 «Цивільні відносини з іноземним елементом» містить основні засади міжнародного приватного права й низку колізійних норм.

У державах континентальної Європи норми спадкового права здебільшого розміщені в цивільних кодексах услід за нормами, що регулюють правове становище фізичних осіб і сімейні відносини. Зокрема, у Франції норми, що регулюють спадкові відносини, відображено, по-перше, у двох титулах книги III ЦК «Про різні способи, якими отримується власність» – «Про спадкування» та «Про дарування між живими й у заповітах». Спадкування, згідно із законом, розглядається у Французькому цивільному кодексі окремо від спадкування за заповітом, яке регулюється в тісному зв'язку з даруваннями за життя. Це пояснюється наявністю в законі загальних норм, що регулюють порядок безвідплатного придбання майна. У Німеччині спадковим правовідносинам присвячена окрема книга V «Спадкове право» Німецького цивільного уложення. У Швейцарії норми спадкового права також містяться в окремій книзі III «Про спадщину» Швейцарського цивільного кодексу (далі – ШЦК). Регламентацію низки питань (зокрема пов'язаних зі складанням заповіту) ШЦК зараховує до компетенції кантонів.

В Англії серед найбільш важливих законів у галузі спадкування варто назвати Закон про заповіти 1837 р., Закон про адміністрування спадщини 1925 р., Закон про спадщину осіб, котрі не залишили заповіту, 1952 р., Закон про спадкування 1975 р. Є також інші нормативні акти з окремих питань спадкового права.

У США прийняття законодавства про спадкування зараховане до компетенції окремих штатів. У багатьох із них закони про спадкування включені у зводи законів штатів (Вірджинія, Теннессі, Південна Кароліна тощо). У штаті Луїзіана донині збереглася в основних рисах французька система спадкового права. Наявні (часом дуже серйозні) відмінності в регламентації спадкових відносин у межах окремих штатів викликали необхідність досягнення однаманітності правових норм у цій галузі. Тенденції уніфікації виразилися, зокрема, у розробці одноманітного Закону про спадкування (Uniform Probate Code). Єдиний Спадковий кодекс США був прийнятий у 1969 р. Національною конференцією уповноважених із єдиних законів штатів. Основним його завданням було

спрощення вимог і процедур, що стосуються складання заповітів і розподілу спадкового майна. Цей Кодекс був прийнятий незначною кількістю штатів. Повністю або в значній своїй частині він був визнаний у п'ятнадцяти штатах: Алясці, Аризоні, Колорадо, Айдахо, Мен, Мічигані, Міннесоті, Монтані, Небрасці, Нью-Джерсі, Нью-Мексіко, Північній Дакоті, Південній Дакоті, Пенсільванії і Юті. Причому чи не єдиний штат, що визнав його без жодних поправок, – Південна Дакота. Цей Кодекс використовувався як зразок під час реформування спадкового законодавства в інших штатах. Так, вибірково прийняли деякі його норми Флорида й Техас, Гавайї й Південна Кароліна. Деякі штати – Каліфорнія, Іллінойс, Нью-Йорк – уважали за краще не приймати Кодекс, проте застосовують низку його норм, модифікуючи їх у разі потреби. Крім того, низка штатів визнає деякі єдині закони, повністю інкорпоровані до складу Єдиного спадкового кодексу.

У міжнародному масштабі початок процесу кодифікації (і водночас уніфікації) відлічується з 1928 р., коли низка держав запровадило як свої національні акти Кодекс Бустаманте, прийнятий на VI Панамериканській конференції американських держав у Гавані. Серед тих, що підписали конвенцію, такі держави: Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Колумбія, Коста-Ріка, Куба, Домініканська Республіка, Еквадор, Ель-Сальвадор (нині Сальвадор), Гватемала, Гаїті, Гондурас, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Уругвай. США не підписали й не ратифікували Конвенцію, хоча й здали на зберігання заяву (League of Nations Treaty Series № 87). Цей акт характеризується повнотою регулювання, адже він налічує 437 статей, розбитих на ввідний розділ і 4 книги практично з усіх питань міжнародного приватного права [3, с. 3–40; 4].

На підставі вивчення основних підходів, що склалися в національних правових системах щодо статуту спадкування, відзначимо, що одні держави (Греція, Італія, Німеччина, Угорщина) вирішують колізійні питання спадкування шляхом установаження єдиної колізійної прив'язки для врегулювання всіх спадкових відносин (проте такий підхід не виключає наявності додаткових колізійних норм щодо окремих питань, наприклад форми заповіту), а інші (Росія, Румунія, Україна, Франція) передбачають застосування різних колізійних прив'язок для рухомого й нерухомого майна: для спадкування рухомого майна – особистий закон спадкодавця (*lex patriae* або *lex domicilii*), для нерухомості – закон місцезнаходження майна (*lex rei sitae*). Статут спадкування не застосовується для вирішення питань щодо заповідальної здатності осіб, а також форми заповіту [5, с. 337].

У міжнародному приватному праві різних держав зустрічаються різні класифікації доміцилію, а саме:

- доміцилій відповідно до волі (особа довгий проміжок свого життя проживає в певному місці (державі) й має наміри там залишитися);
- законний доміцилій (затверджено законом держави з метою захисту прав та інтересів певних осіб, а також сфери їхнього проживання);

– квазідоміцилій (виникає як обраний чи доміцилій за нотифікацією). Тобто, в основу відносин спадкування покладено принцип останнього місця проживання спадкодавця, а не громадянства. На сьогодні у світі спостерігається «конкуренція» щодо визначення особистого закону спадкодавця: закон громадянства (*lex patriae*) (Австрія, Іспанія, Італія, Португалія, Туреччина, Туніс) чи закон місця проживання особи (*lex domicilii*) (держави СНД, Венесуела, провінція Квебек у Канаді).

Неабияке значення при цьому має тлумачення колізійних норм права під час спадкування. Тлумаченням є встановлення справжнього змісту норм з метою юридичного оцінювання (кваліфікації) фактів суспільного життя і правильного висвітлення їх на засадах цих норм [6, с. 780].

Вирішення проблем тлумачення «кваліфікації» інколи пов'язують із абсолютно відмінними підходами. Так, одні автори вважають, що, якщо виникає сумнів, чи кваліфікувати спірне питання, наприклад, як таке, що належить до шлюбно-сімейних відносин чи спадкування, цей сумнів вирішується на користь шлюбно-сімейної кваліфікації [7, с. 187–188].

Природа міжнародного приватного права накладає на законодавство необхідність забезпечити нормативне врахування різних міжнародних юридичних понять, особливостей міжнародного приватного права та визначити тлумачення в межах міжнародних договорів із урахуванням умов договорів, притаманної їм термінології тощо. Для правильного застосування колізійної норми, винайдення матеріального права й правового вирішення справи неможливо уникнути з'ясування змісту колізійної норми та співвідношення її із фактичними обставинами справи [8, с. 277].

Як у доктрині, так і в законодавстві пропонується для досягнення мети «кваліфікації» здійснювати її за трьома основними напрямками: за законом суду, за законом статуту правовідносин або на основі порівняльного правознавства. Деякі теоретики пропонують застосовувати їхню комбінацію.

Наступним джерелом спадкового права в міжнародному приватному праві є конвенції та дво- або багатосторонні договори, наявність чи відсутність яких необхідно враховувати під час застосування норм вітчизняного матеріального права й відповідних колізійних норм Закону України «Про міжнародне приватне право». Конвенції та договори вміщують норми, направлені на врегулювання спадкових відносин з іноземним елементом. До того ж законодавство України у ст. 9 Конституції України [9], Законі України «Про міжнародні договори України» закріплює, що чинні міжнародні договори, згода на ратифікацію яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [10]. Отже, нормам міжнародних договорів надано статус національного законодавства України. Відповідно до ст. 10 ЦК України, якщо в чинному міжнародному договорі України, укладеному в установленому законом порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом цивільного законодавства, застосовуються правила відповідного

міжнародного договору України. Аналогічну норму закріплює й ст. 3 Закону України «Про міжнародне приватне право», тобто в Україні надано пріоритет нормам міжнародного договору перед нормами національного законодавства.

У контексті розвитку науки міжнародного приватного права в Україні важливість і значущість отримують питання універсальної уніфікації у сфері спадкування, які покликані розв'язати проблеми врегулювання спадкових відносин, що пов'язані більше ніж із одним правопорядком [11, с. 9].

Наука міжнародного приватного права налічує велику кількість визначень поняття уніфікації. Серед найбільш розповсюджених варто назвати такі: створення єдиних, одноманітних національно-правових норм [1, с. 112]; співпраця держав, направлена на створення, зміну чи припинення однакових правових норм у внутрішньому праві певного кола держав [12, с. 175]. Візьмемо за основу визначення, надане в юридичній енциклопедії, що визначає уніфікацію як процес приведення чинного права до єдиної системи, усунення розбіжностей і надання одноманітності правовому регулюванню близьких або подібних видів суспільних відносин [13, с. 215].

Однією із причин виникнення колізії й проблеми вибору права є суперечності у змісті приватного внутрішнього права держав. Уникнути колізійної проблеми можна за допомогою створення та застосування єдиних, однакових за своїм змістом правових норм – уніфікації норм права. Варто зазначити, що уніфікація приватного права може зняти всі недоліки колізійного методу й забезпечити гармонізоване регулювання приватних відносин міжнародного характеру.

На сьогодні у сфері спадкування діють кілька багатосторонніх міжнародних конвенцій, а саме: Конвенція про колізію законів, що стосуються форми заповідальних розпоряджень (Гаага, 05.10.1961 р.);

Конвенція щодо міжнародного управління майном померлих осіб (Гаага, 02.10.1973 р.); Конвенція щодо форми міжнародного заповіту (Вашингтон, 26.10.1973 р.); Конвенція про право, що застосовується до майна, розпорядження яким здійснюється на засадах довірчої власності, та його визнання (Гаага, 01.07.1985 р.); Конвенція про право, що підлягає застосуванню до спадкування нерухомого майна (Гаага, 01.08.1989 р.). Нині Україна не бере участі в жодній із цих Конвенцій, проте приєднання її до вищезазначених конвенцій є нагальним питанням, оскільки проблема надання правової допомоги та правових відносин у спадкових справах із державами Західної Європи в більшості випадків не врегульована. Більше того, позиція деяких держав полягає саме в необхідності врегулювання таких питань шляхом застосування положень чинних і укладання нових багатосторонніх, а не двосторонніх міжнародних договорів.

Свого часу відомий російський дослідник з питань МПРП А.А. Рубанов указував, що багатосторонні угоди з питань спадкування – це найбільш адекватна юридична форма для розвитку відносин між державами, і називав два шляхи переходу до багатостороннього регулювання: укладення багатосторонніх угод про правову допомогу та укладення особливої багатосторонньої угоди з питань спадкування [14, с. 23–24].

Висновки. Отже, аналіз джерел спадкового права, ускладненого іноземним елементом, дає змогу виділити чотири основних із них: національне законодавство, законодавство іноземних держав, міжнародні багатосторонні конвенції та двосторонні договори. Не посіли поки що належного їм місця в нашій державі багатосторонні конвенції, проте видається, що Україна ще використовує це джерело міжнародного спадкового права в недалекому майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Ермолаев В.Г. Международное частное право : [курс лекций] / В.Г. Ермолаев, О.В. Сиваков. – М. : Былина, 1998. – 176 с.
2. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 32. — Ст. 422.
3. Международное частное право : сборник документов / сост. К.А. Бекяшев, А.Р. Ходаков. – М. : БЕК, 1997. – 1018 с.
4. Избранные источники по международному частному праву XIX и XX веков / сост. В.Н. Дурденевский ; Всесоюзный ин-т юрид. наук НКЮ СССР. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. – Вып. 1. – 76 с.
5. Бичківський О.О. Колізійні норми спадкування у міжнародному приватному праві / О.О. Бичківський, К.О. Жигалова // Тези доповідей щорічної міжнародної науково-практичної конференції «Запорізькі правові читання» (Запоріжжя, 14–15 травня 2010 р.) / М-во освіти і науки, Запорізький національний університет. – Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – Т. 2. – 2010. – 390 с.
6. Юридичний словник / за ред. Б.М. Бабія, В.М. Корецького. – К. : Головна редакція УРЕ, 1974. – 848 с.
7. Кольцов Б.И. Критика буржуазных теорий по вопросам действия коллизионной нормы в международном частном праве : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Б.И. Кольцов. – М., 1973.
8. Бичківський О.О. Тлумачення та кваліфікація у колізіях спадкування в МПП / О.О. Бичківський, О.П. Бичківська // Тези доповідей щорічної міжнародної науково-практичної конференції «Запорізькі правові читання» (Запоріжжя, 18–19 травня 2006 р.) / М-во освіти і науки, Запорізький національний університет. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – 476 с.
9. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
10. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.
11. Кармаза О.О. Міжнародні багатосторонні конвенції у сфері спадкування / О.О. Кармаза // Юриспруденція: теорія і практика. – 2007. – № 1. – С. 9–17.
12. Международное частное право : [учебник] / под ред. Г.К. Дмитриевой. – М. : Проспект, 2000. – 656 с.
13. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998–2004. – Т. 6 : Т–Я. – 2003.
14. Рубанов А.А. Наследование в международном частном праве (отношения между социалистическими странами) / А.А. Рубанов ; отв. ред.: А.А. Коробов. – М. : Наука, 1972. – 287 с.